

„*Ex invicta gente*” (Plinius, EPIST. 8, 4, 2).
De la un *topos* literar la ideologia imperială

LIVIU FRANGA

1. Scrisoarea lui Plinius către Caninius Rufus (*Epist.* 8,4) a constituit în numeroase rânduri obiectul unei analize aparte¹, întrucît informațiile pe care le oferă această epistolă, ca, de altfel, opera pliniană în ansamblu reprezintă singura mărturie literară contemporană cu una dintre cele mai remarcabile perioade ale istoriei romane, aceea cunoscută sub numele de epoca lui Traianus². Am în vedere, desigur, ca eveniment istoric central, de maximă importanță, al acestei perioade cucerirea definitivă a Daciei și transformarea ei în provincie romană. În epistola menționată, Plinius cel Tânăr îl îndeamnă pe prietenul său, Caninius, să redacteze, în bună tradiție romană, un poem despre războiul dacic, *bellum Dacicum* (8, 4, 1). Se impun, aici, cel puțin două observații preliminare:

I) după cum rezultă din forma gramaticală de singular adoptată, din perspectiva lui Plinius, ca de altfel în raport cu mentalitatea romană în general (vezi, în acest sens, utilizarea identică a sintagmei ca titlu al unei alte opere literare celebre, și anume comentariile *de bello Gallico* ale lui Caesar), în cazul evenimentelor din Dacia a fost vorba de un *singur* război, desfășurat însă pe parcursul a două campanii militare dacice;

II) îndemnul adresat de Plinius prietenului său au la bază un mecanism literar specific latin, altfel spus dezvoltă o tradiție literară constituită, probabil, din timpuri străvechi, dacă nu chiar de la origini la Roma. Mă refer la redimensionarea evenimentelor istorice, reale, survenite pe scena politică romană externă sau chiar internă, prin înregistrarea lor pe de o parte în textele primilor istoriografi, analiștii latini, pe de alta în creația strict literară a unor poeți ca Naevius sau Ennius, scriitorii care încarcă de semnificații etice și plasează într-o anumită perspectivă filozofică globală evenimentul istoric brut.

¹ Anne-Marie Guillemin (ed.), în C. Plini Caecili Secundi *Epistularum libri*, III, livres VII—IX, Troisième édition revue et corrigée, Paris, 1967, p. 54—59; W. Melmoth, W.M.L. Hutchison (ed.), *Pliny Letters*. With an English Translation. In two volumes. Vol. II. London—Cambridge—Massachusetts. Harvard University Press, 1947, p. 98; A. N. Sherwin-White, *The Letters of Pliny. Historical and Social Commentary*, Oxford, 1966, p. 445—451; L. Manolache (ed.), *Plinius cel Tânăr. Opere complete*, București, 1977, p. 458—459, n. 1—2; E. Cizek, *Sources littéraires relatives aux débuts de la romanisation de la Dacie*, în *Omagiu Iorgu Jordan*, București, C.M.U.B., 1978, p. 113—126; idem, *Cucerirea Daciei în scrierile lui Pliniu cel Tânăr*, în *2050 de ani de la fărîrea de către Burebista a primului stat independent și centralizat al geto-dacilor*, București 1980,

p. 107—115; Id. *Plinio il Giovane e la conquista della Dacia*, în *Quaderni Catanesi di Studi Classici e Medievali*, 3 (1981), 5, p. 63—73; I. I. Russu, *Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dacic și componenta latino-romanică*, București, 1981, p. 174; E. Cizek, *Introducere. Sinteza dacoromană*, în E. Cizek, D. Slușanschi, M. Băluță, *Romano-Dacia I. Izvoarele antice ale istoriei României*, 1986, p. 7—50 (aici, p. 11—14); idem, *Pliniu cel Tânăr despre războaiele dacice ale lui Traian*, în *Romano-Dacia II. Izvoarele antice ale istoriei României*, București, 1989, p. 129—172 (aici, p. 135—137, 171—172).

² E. Cizek, *Epoca lui Traian. Împrejurări istorice și probleme ideologice*, București, 1980, idem, *L'époque de Trajan. Circonstances politiques et problèmes idéologiques*, Bucarest—Paris, 1983.

Caninius Rufus urmează să se insereze, din perspectiva lui Plinius, în această complexă și — de ce nu am spune — multistratificată tradiție literar-istorică latină. Nu știm dacă s-a conformat sau nu îndemnurilor lui Plinius³, întrucât ni s-au transmis numai aceste exhortații, fără nici un răspuns (decelabil în vreo altă epistolă pliniană) din partea destinatarului și fără nicio insistență suplimentară, în același sens, datorată expeditorului.

Dar nu acesta este aspectul esențial pe care doresc să-l aduc în discuție. De asemenea, nici conținutul poemului epic (de factură probabil analitică, naeviano-enniană și/sau lucaniană) care urma să nareze un astfel de *bellum Dacicum*. Analiza complexă a profesorului Eugen Cizek, analiză realizată în mai multe rânduri⁴ și abordând, pe baza unei investigații vaste (de natură literar-istoriografică, epigrafică, numismatică, arheologică etc.), semnificațiile de ansamblu, nu mai puțin conotațiile, adeseori foarte nuanțate, perceptibile în textul plinian de față (cu referințe necesare și la alte texte ale aceluiași autor, în primul rând *Traiani Panegyricus*) consider că epuizează, practic, ansamblul posibilităților majore de interpretare. Ceea ce nu exclude, însă, desigur, revenirea asupra textului, completarea interpretării și, nu în ultimul rând, propunerea de noi corelații interpretative.

Este, de altfel, scopul imediat al cercetării de față. În esență, ea își propune decelarea valorilor semantice ale adjectivului *invicta*, „neînvinș(ă)” (care funcționează, în epistola dată, ca epitet caracterizant, *epithetum ornans*, al etnosului dac), și, în consecință, o mai nuanțată analiză și plasare a pasajului în cauză în contextul general al operei pliniene, în legătură cu care o serie de surse istorice, anterioare sau posterioare, pot aduce, cred, binevenite precizări.

Au fost, oare, dacii — așa cum pare a rezulta din epistola către Caninius — un popor *neînvinș* (*invicta gente*, 8, 4, 2) pînă în momentul în care s-a declanșat conflictul istoric decisiv cu Traian?

O primă fază a investigației este necesar a fi consacrată, în opinia mea, reevaluării surselor literare referitoare la geto-daci, anterioare textului plinian, și anume din perspectiva raportului de forțe daco-roman și a interpretării romane conferite acestui echilibru. Dacii sînt semnalati ca un real pericol la Dunăre încă din epoca lui Augustus, prin textele lui Vergilius, Horatius și, mai ales, Ovidius.

2. În acest sens, aș porni de la precizările oferite de Anne-Marie Guillemain (*op. cit.*, p. 58—59), care decelează în textul plinian, pe baza unui subtil decodaj al semnificațiilor lexicale, influența unor *topoi* stilistici reflectînd, însă — subliniez — matrici ale ideologiei politice specifice principatului augustan și, trebuie adăugat, postaugustan⁵. Problema nu se restrînge, desigur, la registrul stilistic, ea implică adîncimi mult mai profunde. În ansamblu, este vorba de apăsătoare, aproximativ în aceeași perioadă în care se pun bazele politico-juridice ale principatului, a unei tematici literare aparte, puțînd fi circumscrisă mai ales în poezia epocii augustane, dar și în principala ei creație în proză, respectiv opera istoriografică monumentală a lui Titus Livius. Astfel, în concluziile investigației sale dedicate prezenței daco-geților și tracilor în textul livian⁶, Mariana Băluță-Skultety a remarcat cu penetranță faptul că premisele romanizării în spațiul carpato-danubiano-pontic s-au aflat nu numai în ofensiva economică, politică și militară romană la gurile Dunării și, în general, de-a lungul cursului inferior al fluviului, ci — fapt nu lipsit de semnificații — și în abilitatea tactico-strategică, dîrzenia și spiritul de luptă al etniilor geto-daco-trace, acestea oferînd, din perspectiva mentalității romane, „îmaginea unui popor războinic” care, inclusiv sub raportul situației geografice, constituia „un grav pericol pentru hotarele statului roman” (*op. cit.*, p. 87).

Revenind la creația poetică a epocii, creație remarcabilă atît sub aspectul participării propriu-zise a numeroase personalități literare și culturale, într-un spirit de fertilă emulație, cît și sub acela al investigării unei palete tematice și de expresie cît mai largi, trebuie să remarcăm în

³ Oricum, din textul epistolei rezultă clar că prietenul lui Plinius se pregătește (*paras*) de redactarea unui *bellum Dacicum*, pe care intenționează să-l compună. Nu știm dacă, efectiv, Caninius a și început să-l redacteze. Cf. A.-M. Guillemain, *op. cit.*, p. 55, n. 1; L. Manolache, *op. cit.*, p. 458, n. 1; E. Cizek, *Cucerirea Daciei*, p. 107.

⁴ A se vedea, în special, *Cucerirea Daciei*, p. 107—109; *Pliniu cel Tânăr despre războaiele dacice*, p. 135—137, 172.

⁵ D. Slușanschi, în E. Cizek, D. Slușanschi, M. Băluță, *Romano-Dacia I*, p. 89—128, în special p. 93—102; cf., în acest sens, și E. Cizek, *Pliniu cel Tânăr despre războaiele dacice*, p. 136, n. 18.

⁶ *Titus Livius despre spațiul carpato-dunărean în secolele al II-lea și I î.e.n.*, *Romano-Dacia I*, p. 51—87, în special 86—87.

primul rînd faptul că poezia augustană atestă, mult mai intens decît în epocile precedente, o profundă implicare a ideologicului și politicului în substanța actului literar. După excelenta observație a lui Dan Slușanschi⁷, extinsă de mine la ansamblul poeziei augustane, în chiar această epocă se realizează, în poezie, trecerea de la un „prag tradițional” (aș spune, mai curînd, de la un prag reprezentat de τῶροι recurenți în poezia latină anterioară) la o fază evident superioară, aceea a matricelor ideologice determinate profund, subteran, de mecanismele gîndirii și ale practicii politice augustane. Personal, vād o legătură intimă între momentul istoric al instituționalizării principatului, preludat de acțiuni militare și politice menite să netezească drumul păcii augustane, și apariția, în poezia epocii, a teniei sugestiv denumite de Dan Slușanschi, „Patria în pericol”⁸. Un regim politic care și-a propus să curme starea violent conflictuală, de mari proporții, ce culminase în anul 48 î.e.n. — anul gravei înfrîngerii pompeiene, avînd însă rădăcini adînci în deceniile anterioare, caracterizate prin cataclisme sociale și dereglări politice—, așadar un posibil regim al „salvării naționale”, apărut în finalul celui mai sîngeros secol republican, nu putea aborda, spre a fi credibil, chiar din primele momente ale afirmării sale, metodele brutale ale suprimării opozițiilor și opoziției în ansamblu (proscrierile, împrăștierea veteranilor și asasinarea lui Cicero nu aparțin, istoric vorbind, principatului augustan). Dimpotrivă, era necesară o cu totul altă față ideologică, aceea în care noul regim, emanație a istoriei înseși și rezultantă a imprezibilităților sale forțe obscure, care au sfîșiat un secol întreg, trebuia să apară în ipostază de victimă, de mesager agresat al păcii. Astfel s-a născut o formă nouă de ideologie, definită, în poezia augustană, prin tema „Patriei în pericol”, a „primejdiei care amenință statul”, a „dușmanilor la hotare”. Autoconsolidarea regimului, inclusiv pe aceste căi, va conduce, desigur, spre finalul său, la dispariția leit-motivului, al cărui temei ideologic devenise, în noile condiții ale puterii, inutil.

Dacă, la Vergilius, prezența pericolului dac este mai curînd sugerată, situîndu-se la nivelul unor aluzii izolate, dintre care cea mai semnificativă o aflăm în epilogul cărții a II-a din *Georgice* (vv. 495—499)⁹, unde se menționează o anumită *coniuratio barbarorum* (la Vergilius, *coniurato* [...] *ab Histro*, 497), ceea ce, împreună cu alte atestări¹⁰, reprezintă, cum judicios s-a arătat, „un ecou vădit al presiunii daco-gețice la Dunăre”¹¹, în cazul lui Horatius determinarea ideologică a toposului literar devine manifestă. Și aceasta, intrucît menționarea geto-dacilor nu se realizează doar în compania altor etnonime, reprezentînd populațiile adverse, la modul potențial sau real, puterii romane. Desigur, este vorba, cum arăta Dan Slușanschi¹², de un „front de pericole potențiale”, alcătuit din conducătorii diverselor neamuri barbare (*regumque* [...] *barbarorum*, *Carm.* I, 35, 11), precum parții, egiptenii, etiopienii, serii, sciții, geto-dacii, cantabrii hispani și alții. Nu mă gîndesc, în nici un caz, la posibilitatea existenței, în epocă, a unei coaliții antiromane de atari proporții pe care, în vreun fel sau altul, ar sugera-o diseminatele mențiuni ale poetului augustan: nu există, în acest sens, nici o dovadă oferită de sursele istorico-arheologice. Dacii, respectiv geții (la Horatius apar ambele etnonime în mod nediferențiat) sînt, însă, menționați și izolat, inclusiv cu numele unuia dintre conducătorii lor militari (*Cotiso*, *Carm.* 3, 8, 18)¹³. Este cazul, cum s-a arătat, al satirei a șasea din cartea a II-a (vv. 51—55), unde singurul etnonim menționat este cel dac (v. 53), contextul sugerînd în chip manifest dimensiunile majore ale unui pericol public iminent: dialogul între poet și interlocutorul anonim, pe cît de redus, pe atît de semnificativ, indică, pe fundalul întrebării (*numquid de Dacis audisti?*, *ibid.*), o stare de spirit generală agitată, provocată de o primejdie amenințătoare care plutește în aer. Dintre celelalte mențiuni ale dacilor în poezia horatiană¹⁴, în egală măsură semnificative din perspectiva orizontului de așteptare roman, ca reflectare a unei mentalități deja constituite, mi se par acele pasaje în care etnonimul în discuție este însoțit de epitete caracterizante. Dincolo de specificul lor topic, respectiv convențional, adjective calificative de tipul *asper* (*Carm.* I, 35, 9), *melior* (*missilibus* [...] *sagittis*, *ibid.* 3, 6, 16), *rigidus* (3, 21, 11) pot explicita nu doar o atitudine personală, uneori ostilă, alteori ambiguă prin incertitudinea ei sau, mai rar, admirativă (vezi, în acest sens, *Carm.* 3, 24, 9—24, pasaj considerat a deține

⁷ D. Slușanschi, *op. cit.*, p. 89—128, în special 101—102.

⁸ Spre deosebire de autorul citat, consider că nu este intru totul adecvată folosirea, în cazul de față, a termenului „slogan” (v. p. 102), intrucît nu e vorba, în nici un caz, de un oarecare leit-motiv utilizat *ad libitum* din recuzita anumitor formule circulante la un moment dat, ci de un veritabil perimetru al gîndirii și expresiei poetice reflectînd determinările, respectiv condiționările ideologice specifice epocii.

⁹ D. Slușanschi, *op. cit.*, p. 103—107.

¹⁰ *Ibidem*, p. 107—108.

¹¹ *Ibidem*, p. 107.

¹² *Ibidem*, p. 101.

¹³ Cf. R. Gandewa, *Actes du IIe Congrès International de Thracologie*, II, 1980, p. 105; v. și A. Piatkowski, *Actes...* p. 113—117.

¹⁴ D. Slușanschi, *op. cit.*, p. 93—101.

finalități moralizatoare)¹⁵, cit, într-un mod mai profund, resorturi ideologice, altfel spus mecanismele care produc imagini, ecouri și interferențe la nivelul mentalului colectiv.

Informațiile furnizate de Ovidius poartă, în schimb, pecetea indelebilă a subiectivului, în sensul unei experiențe intens dramatice la nivel literar și aflate, de altfel, în concordanță cu tendințele unui destin nepereche. Prezența poetului sulmonez la Pontul Euxin nu a fost, așa cum am încercat să demonstrez cu altă ocazie¹⁶, rezultatul unei anumite decizii arbitrare sau al purei întâmplări. Dimpotrivă, zona danubiano-pontică se afla în centrul atenției politicii externe a principatului, caracterizată printr-o accentuată tendință de „cuprindere istorică”. Am subliniat, de asemenea, în studiul amintit faptul că, indiferent de natura sa etnică, *barbarus hostis* (*Tristia* 3, 10, 54) reprezintă pentru poet elementul prin excelență ofensiv și agresiv. Desigur, din perspectiva lui Ovidius, pericolul, ai cărui purtători erau triburile de geți, sarmați, iazigi, traci etc., viza în primul rând comunitatea tomitană, dar, prin extensie, el afecta liniștea și siguranța întregului litoral nord-vest-pontic, ca avanpost al romanității și temei al viitoarei romanizării. Independent de imaginea (mai mult sau mai puțin topică) a barbarului dac în poezia horatiană, creația pontică a lui Ovidius fundamentează — de data aceasta nu din interiorul teritoriului propriu-zis roman, ci oarecum din afara acestuia sau, dacă vrem, dintr-un spațiu care îl anticipează sau îl premerge — tema specific augustană a patriei în primejdie, mai exact a acelui univers, natural și mental, în cadrele căruia existența *more Romano* tinde a deveni, în spirit ca și în formele materiale, emblematică pentru existența umană în general. Din această dublă perspectivă, așadar pentru asigurarea, să spun așa, a stabilității militare și economice a zonei danubiano-pontice, precum și din perspectiva modelului roman de civilizație, situat (prin provinciile Macedonia și Moesia, la care se adaugă, mai ales, *praefectura orae maritimae* creată în anul 15 e.n.¹⁷ și, ulterior, provincia Thracia) într-o vecinătate foarte apropiată, romanizarea, parcă prevestită de sosirea lui Ovidius cu exact un secol înaintea lui Traianus, era cerută de natura însăși a lucrurilor.

Imaginea care se conturează în textele literare ale perioadei subsecvente, neroniană și postneroniană, reia, uneori amplificând, tiparele inițiale. Altfel spus, ea confirmă nu atât un *τόπος*, cit, mai curînd, un spațiu topic, ale cărui rădăcini par a fi destul de adînci, deși au la bază, cum a demonstrat Vladimir Iliescu¹⁸, confuzia, justificată din perspectiva greacă, dintre traci și frigieni.

Am în vedere în primul rând textul epopeii lui Lucanus. Într-un anume sens, creația poetului neronian este înălțată pe substructura unei antinomii fundamentale: romanitate *vs* *barbaries*. Această îmi pare a fi opoziția care polarizează, pînă în cele mai adînci profunzimi, cîmpul de semnificații al poemului. În opinia mea, înfruntarea care, restringîndu-se progresiv, va culmina cu înclăștarea pentru supremație de la Pharsalus, este una de dobîndire și cucerire a puterii nu atât în cadrele, nu în interiorul statului roman, cit, mai ales, în afara lui, pentru asigurarea echilibrului într-un univers amenințător, care își coalizează toate forțele, umane sau naturale, în vederea aneantizării Romei. Nu întâmplător, tema „Romei încercuite”¹⁹ apare, cum s-a spus, obsesiv de-a lungul poemului²⁰: pe harta semnificațiilor imaginare ale acestuia, Roma devine un spațiu damnat al istoriei, vulnerabil, în și spre care se încrucișează asaltul în valuri al seminiilor barbare. Trecînd peste cadavrele războiului civil, coalizarea lumii contra Romei poate culmina cu „dezgolirea flancurilor” (*imperii nudare latus*, 8, 425), și va fi echivalentă, astfel, cu o prăbușire universală. La acest dezastru total, provocat de înclăștarea internă pentru putere (vezi 8,420—422), contribuie, cum judicios a semnalat Dan Slușanschi²¹, și dacii, care reprezintă unul dintre cei trei factori fundamentali de agresiune, punînd în primejdie stabilitatea Romei și echilibrul însuși al lumii.

Ceea ce la Horatius (și, cu atât mai puțin, la Vergilius) se dovedea a fi un spațiu topic de natură strict literară, determinat, însă, subtextual de opțiunile ideologice ale politicii augustane, devine la Lucanus — dacă facem abstracție de poziția particulară a lui Ovidius — practic, substanța poemului său. E vorba de o modificare nu de pondere, ci de funcție. Topos-ul literar, respectiv spațiul topic în ansamblu, dispare ca element al tehnicii literaturii, ca „procedeu”, și reapare ca mod de a gândi evenimentele, istoria, deci ca ideologie.

¹⁵ *Ibidem*, p. 101.

¹⁶ *Thraco-Dacia*, 11, 1990, 1—2, p. 225—238.

¹⁷ A se vedea, în special, R. Vulpe, *Studi Ovidiani*, Roma, 1959, p. 58—61; D. M. Pippidi, *Scythica Minora. Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la Mer Noire*, București, 1975, p. 172; M. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană. Secolele I—III e.n.*, București, 1977,

p. 18, 155, 164.

¹⁸ În studiul *Dakische Sklaven bei Menander? Zu Strabo C. 394*, în *Studia Indoeuropaea ad Dacoromanos pertinentia. I. Studii de tracologie*, București, 1976, p. 35—54.

¹⁹ D. Slușanschi, *Romano-Dacia II*, p. 29—69, aici p. 30.

²⁰ *Ibidem*, p. 67.

²¹ *Ibidem*, p. 59, 66—67.

O nouă dimensiune a raporturilor dintre romanitate și *barbaries* relevă poemele de factură lirică ale lui P. Papinius Statius, contemporanul mai tânăr al lui Lucanus. Este vorba de o ipostază, în ansamblu, surprinzătoare a prezenței barbare la hotarele Romei. Pentru că aceia care, din perspectiva lui Statius, se află acum în ofensivă sînt nu barbarii (germani, daci, parți etc.), ci romanii. În raportul de forțe dintre cele două spații etnice și de civilizație, *barbaries* se află, în acest moment, în vădit recul. Regulile jocului sînt impuse de romani, mai exact de protagonistul acestei epoci, Domitianus, singurul care are dreptul să prescrie pacea sau să impună războiul: *dextra vetat pugnae* (*Silvae* I, 1, 37); *das Cattis Dacisque fidem* (*ibid.*, 27). Erou al gastei militare (*longo Marte, ibid.*, 81), Domitianus este înfățișat, totodată, într-o ipostază inedită sub raport ideologic, ca pacificator, așadar în calitate de mesager al păcii (*tu tardum in foedera mentem* [...] *domas, ibid.*, 80–81). Gloria militară a lui Domitianus o ilustrează prăzile dacice (*Dacas* [...] *exuvias*, I, 2, 180–181) și laurii triumfului (*lauros* [...] *celebrare recentes*, 181), pricinuit de zdrobirea rezistenței armate a dacilor și de abandonarea în miinile învingătorului a orașului lor (*quae maxima nuper/gloria, depositam Dacis pereuntibus urbem*, I, 4, 90–91).

Dincolo de necesitățile unei identificări exacte, sub raport istoric, a evenimentelor la care alude poetul (este vorba de pacea cu dacii încheiată de Domitianus în anul 89, pace care a fost precedată de o suită de eșecuri și semieșecuri militare romane, reabilitate, în final, de victoria lui Tettius Iulianus de la Tapae), se impune observația că, în fond, evenimentul central îl constituie ideea de *victorie* militară, de triumf și glorie romană asupra barbarilor, în speță dacii. Ideea de triumf străbate ca un ax și pasajul central reprezentat de vv. 115–118 din *Silvae* 3,3: *magno gens [scil., Dacorum] est damnata triumpho*. Atacul barbar este datorat unei rătăcirii a minții (*amentia, ibid.*, 117), de data aceasta — spre deosebire de perspectiva unei potențiale coaliții, așa cum pare a sugera poezia augustană și continuatoarea ei, cea neroniană — dacii acționînd singuri, izolat²². De aici, certitudinea victoriei și plenitudinea triumfului²³, act final suprem care subliniază, încă o dată, ipostaza pacificatoare a eroului imperial, altfel spus supremația politicului

²² Este posibil cred ca aluzia, extrem de concentrat formulată, la revolta dacă (*amentia*, v. 117, indică mai curînd cauza care a provocat mișcarea antiromană a dacilor) să se refere la următoarele evenimente istorice: a) mișcarea de insurgență sau, pur și simplu, atacul dacilor, conduși de Decebal sau de Daurpantus, în anul 85 (poate iarna dintre 85–86 e.n.), cînd trupele dacilor trec Dunărea și fac o incursiune relativ profundă în interiorul Peninsulei Balcanice. Este numită, în textul stațian, această primă mișcare de mari proporții a dacilor, *prima* [...] *amentia*, intrucît, din iarna anului 68–69, cînd moartea lui Nero declanșase o gravă criză de putere la Roma, dacii (aliați atunci cu sarmații și roxolanii) nu mai atacaseră teritoriul roman, în speță provincia Moesia; b) acest atac (putînd fi considerat și un război de diversion) inaugurează primul război dintre Dacia și Roma, intrucît, atent la consecințele care puteau surveni în cazul nesupravegherii operațiilor de război, Domitianus se deplasează personal. În 86, pe frontul din Moesia, dispunînd, cu această ocazie, divizarea provinciei — pînă atunci, unică — în Moesia Superior (zona balcanică sud-dunăreană) și Moesia Inferior (zona nord-dunăreană, pontică). Urmează, ca evenimente militare, două expediții: în 86–87 ofensiva romană comandată de Cornelius Fuscus, *praefectus praetorii*, care, traversînd Dunărea și îndreptîndu-se împotriva Sarmisegetusei, cade, împreună cu cele 5–6 legiuni comandate de el, victima unei ambuscade organizate de Decebal; și în 88–89, expediția lui Tettius Iulianus, care, pătrunzînd în Banat, reușește să obțină, în final, victoria de la Tapae. La acest eveniment final, marcat de încheierea celebrei păci de compromis din 89 între Domitianus și Decebal — prilej de intensă propagandă imperială, cf. Statius, *Silvae* I, 1 *pass.* — face aluzie Statius în v. 118 al poemului de față (*magno gens est damnata triumpho*). În legătură cu aceste evenimente, la care poemul se referă într-un mod extrem de succint și cu totul aluziv, se impune a releva un detaliu. În iarna anului 85–86, pătrunzînd pe teritoriul provinciei romane Moesia (deja con-

stituită, prin decizia lui Tiberius, încă din jurul anului 15 e.n.) dacii, aliați cu neamurile barbare menționate mai sus, reușesc, probabil în urma unor lupte de hîrtuială, încheiate printr-o bătălie decisivă (asupra căreia izvoarele antice istoriografice nu ne oferă nici un fel de informație), să-l omoreze pe (probabil) guvernatorul provinciei, generalul Oppius Sabinus. Acest act militar de remarcabilă îndrăzneală, putînd atrage — cum s-a și întimplat, de altfel — acțiunea vindicativă de proporții, de reprimare, a romanilor, este calificat de către Statius prin intermediul substantivului *amentia*, ca și prin epitetul, deosebit de semnificativ și nu întimplător prezent în context, *truces* (*Dacos*): este posibil să avem de a face cu o reminiscență ovidiană, intrucît epitetul *truces* apare (alături de alte adjective sinonime), relativ deseori în opera poetică a lui Ovidius; cf. Alexander Podossinov, *Ovids Dichtung als Quelle für die Geschichte des Schwarzmeergebietes*. Universitätsverlag Konstanz, 1987, p. 142. În al doilea rînd, consider că guvernatorul Oppius Sabinus este aceeași persoană cu fratele lui Claudius Etruscus (destinatarul poemului al treilea din cartea a III-a de *Silvae*), așadar cu Appius Claudius Sabinus, forma cu *-o* reprezentînd, probabil, o variantă populară sau dialectală a numelui.

²³ În legătură cu triumful organizat în cinstea victoriei dacice a lui Domitianus, ca urmare a păcii din 89, a se vedea Cassius Dio 67, 8; despre triumful imperial și serbările legate de cea mai impozantă manifestare a virtutii romane, vezi și Niels Hannedal, *Monumente publice ale artei romane. Program iconografic și mesaj*, I. Traducere și postfață de Mihai Gramatopol, București, Editura Meridiane, 1989, p. 29–30. Din *Silvae* I, 2, 180–181 rezultă că tinărul patrician L. Arruntius Stella primise din partea lui Domitianus însărcinarea de a celebra, prin jocuri, triumfurile (*lauros*, v. 181) cele mai recente ale principelui; în schimb, se pare că Domitianus a refuzat aceeași cinstire după victoria, obținută în gele condiții (*post horrida bella*, v. 170), asupra marcomanilor și a sarmaților nomazi (*ibid.*).

asupra forței militare brute (*Haut mirum, ductor placidissime, quando/haec est quae victis percentia foedera Catts/quaecque suum Dacis donat clementia montem*, 3, 3, 167—169; cf. și *Silvae* 4, 3, 154: *nunc magnos Oriens dabit triumphos*).

Poezia lui Statius repune, așadar, în circulație, la câteva decenii după apariția *Pharsaliei*, un motiv literar profund implicat în ideologia imperială. Literatura, grație caracterului ei manifest encomiastic, servește, acum, în cel mai înalt grad această ideologie, devenind una dintre fațetele forte ale propagandei imperiale. Statius reiterează astfel, dar la alte dimensiuni ale actului angajării și de pe o cu totul altă poziție, tiparele instituțional-mentale instaurate de ideologia augustană și relevate de experiența spirituală a lui Horatius: a unui alt Horatius, mult mai devotat, aproape de loc (auto-)interogativ față de poetul epocii augustare, și, în ultimă instanță, mai împăcat cu sine însuși decît acela²⁴.

Ca și în cazul lui Statius, demersul poetic întreprins de contemporanul (și, probabil, rivalul său literar) Marțial se întemeiază pe o raportare de natură esențialmente elogiativă (*laudatio*) față de unul dintre principalii destinatari-adlocutori ai epigramelor, împăratul însuși (*principum* [...] *princeps* 6, 4, 1). Se impun două observații în legătură cu evenimentele de natură istorică relatate de Marțial. În primul rînd, ele sînt introduse mai tîrziu în epigrame, devenind un ecou, să spun așa, comentat, bine calculat al faptului brut. Deși se află situat foarte aproape de evenimente, Marțial, asemenea unui reporter al zilelor noastre²⁵, filtrează știrile, le preia selectiv și contribuie la formarea opiniei publice prin lansarea propriei opinii. Un caz ilustrativ în acest sens îl reprezintă epigrama 6, 76, care se referă nu numai indirect și aluziv la victoria dacică din 86 asupra lui Cornelius Fuscus (*hostiles* [...] *minas*, 4), dar, așa cum remarcă Mihai Nichița²⁶, această referință are loc mult mai tîrziu, după ce dezastrul fusese, oarecum reparat. Este vorba, așadar, de ceea ce aș numi distanțarea, specific epigramatică, de altfel, față de evenimente, alît sub raportul receptării dimensiunilor și semnificației acestora, cît și, desigur, din perspectivă cronologică.

În al doilea rînd, raportul dintre romanitate și *barbaries* este — din nou — deplasat net și exclusiv în favoarea primului termen. Ipostaza victoriei romane, a triumfului imperial și, asemenea poeziei lui Statius, dimensiunea pacificatoare a actului militar domină fără echivoc spațiul ideologic al epigramelor. Populațiile de la Istru, geți sau daci (denumiți, conform tradiției specific latine, și aici nediferențiat: vezi, spre exemplu, *Getica* [...] *nive*, 9, 101, 18; *Getas*, 8, 11, 3; dar *Dacus* [...] *puer*, I, 22, 6 sau *Dacus*, 6, 76, 5) sînt zdrobite (*contudit*: subiectul este Domitianus, 9, 101, 17) și puse sub jug (*grande iugum* [...] *recepit*, 6, 76, 5), așadar aservite (*famulis Histri* [...] *jaquis*, metonimic, în 5, 3, 2), de acum îmbînzite (*domita* [...] *cervice*, 6, 76, 5; *perdomitis gentibus*, 7, 84, 4) și împlorînd (*supplicibus* [...] *Dacis*, 6, 10, 7) bunăvoința unui principe înțelegător (*placido* [...] *ore*, *ibid.*, 6), învingător deplin, cum zice poetul, al Istrului (*victorem* [...] *Histri*, 8, 2, 2). Așadar, semînțiile de la Dunăre și Pont stau acum îngrozite (*Sarmaticae etiam gentes Histrumque Getasque* [...] *clamor terruit*, 8, 11, 3—4), sînt prizoniere ale puterii romane (*captivos* [...] *Histro*, 7, 80, 11), pentru că peste toate ținuturile dinspre miazăzi și răsărit, după ce au amuțit trîmbițele de luptă, domnește, deplină, *pax Romana*: *Quatenus Odrysios iam pax Romana triones / temperat et tetricae conticuere tubae* (*ibid.*, 1—2).

Nu poate fi vorba, cum s-a afirmat, de o dimensiune patriotică²⁷ a informațiilor furnizate de Marțial în legătură cu „puterea distructivă” (sic!) și „instăpînitoare” a Romei (*l. cit.*). Ne aflăm, evident, în spațiul ideologiei politice, care condiționează direct mecanismele creației literare și impune formularea sau reformularea unor *τόποι*.

În concluzie, de-a lungul aproximativ al unui secol, imaginea literară (la care se pot adăuga și unele referințe istoriografice, dintre care cea mai importantă îmi pare a fi aceea a lui Tacitus, *Historiae*, 1, 2, 1, ulterioară, însă, în raport cu textele poetice semnalate mai sus) pune în evidență dimensiunile unui conflict politic major în zona sud-estică a stăpînirii romane. Această imagine transcende textul literar și devine purtătoarea de expresie a unei mentalități politice recurente, altfel spus a unei ideologii.

²⁴ Vezi și Liviu Franga, *Statius: prezența dacii în conștiința Romei imperiale, Romano-Dacia* 2, p. 107—127.

²⁵ Mihai Nichița, *Politica romană la Dunăre din vremea lui Domitian în poezia lui Marțial, Romano-Dacia* 2, p. 71—

105, aici 105.

²⁶ *Ibidem*, p. 85, 103—104.

²⁷ *Id.*, *ibid.*, p. 104.

3. Or, ultimele texte literare, în speță poetice, amintite mai sus infirmă aserțiunea pliniană din epistola adresată lui Caninius. Propaganda imperială de la sfârșitul sec. I acreditează, prin intermediul textelor literare (Statius și Marțial cu precădere)²⁸, dar și al emisiunilor monetare și al monumentelor plastice²⁹, teza victoriei romane, inclusiv a triumfului, asupra dacilor. Cum poate fi, în acest caz, explicată răsturnarea unei atari teze la mai puțin de două decenii de la implementarea ei propagandistică? Este vorba, oare, de o modificare mai puțin așteptată a imaginii dacilor în conștiința Romei imperiale? Sau, pur și simplu, nici posibilitatea interpretării în grilă retorică a adjectivului plinian nu este exclusă: am avea de a face cu o *amplificatio* adecvată în acest context exhortativ, care evidențiază dimensiunile hiperbolice, suprareale (*fabulosa materia*, 8, 4, 1) ale evenimentului, destinat în cel mai înalt grad unei relatări poetizante.

Încercarea de a oferi un răspuns acestor întrebări reprezintă cea de-a doua parte a cercetării de față. În cazul sintagmei pliniane, ponderea semnificației revine în mod manifest adjectivului — epitet *invicta*, al cărui câmp semantic este necesar, în opinia mea, a fi circumscris cu precizie în cele ce urmează.

Lexemul în cauză este un adjectiv derivat de la participiul perfect pasiv al verbului *vincere* prin intermediul prefixului *in-*, cu valoare, aici, total negativă. Tocmai pe baza modului său de formare, adjectivul a fost conceput în limbă, încă de la origini, spre a reprezenta antonimul net, categoric al participiului cu utilizare adjectivală *victus*, *-a*, *-um*. *Invictus* a fost înțeles, așadar, pe baza elementelor gramaticale din care s-a format, ca *non victus*, și a fost utilizat pe scară largă de-a lungul întregii latinități, întâlnindu-se atât în inscripții sau pe monezi (în ambele cazuri, de regulă, ca o parte componentă a unei titulaturi, de exemplu cea imperială, sau în formularistica religioasă), cât și în textele literare, cu atestări foarte largi, în timp și ca registru stilistic, de la poezia dramatică arhaică a lui Plautus, Ennius sau Accius pînă la proza lui Augustinus și a scriitorilor, filosofi sau erudiți, care au activat după secolul al V-lea e.n.

Trebuie remarcat, totuși, faptul (pe care autorul lemei din *Thesaurus* nu îl evidențiază³⁰) că adjectivul de care ne ocupăm a suferit un interesant proces de modificare semantică, important, de altfel, pentru perceperea anumitor sensuri pe care le capătă în utilizări ulterioare. Fără să putem preciza condițiile în care a avut loc această modificare și, cu atât mai puțin, oferi un reper cronologic, constatăm că, pornind de la sensul original al lexemului, acela de *non victus*, (lit.) „nu învins”, *id est* „neînvinș”, textele înfățișează situații din care rezultă că înțelesul adjectivului în cauză este în mod sensibil altul, și anume „de neînvinș”, „care nu poate fi învins”, respectiv, în echivalarea latină propusă de *Thesaurus*, *invincibilis*, *insuperabilis* (col. 186). Între *neînvinș* („nu învins”) și *de neînvinș* se interpune, după părerea mea, o treaptă semantică sau, dacă vrem o verigă de înțeles care, după cum rezultă din analiza exemplelor oferite în *Thesaurus*, este absentă în texte.

Adjectivul este aplicat atât oamenilor și, printr-o firească extensie, eroilor și zeilor, adeseori ca *epithetum ornans* laic/religios sau ca element al titulaturii imperiale (citez, printre numeroasele exemple furnizate, doar două ilustrative: T. Livius, 5, 44, 2 *invictus bello Camillus* și Plinius, *Paneg.* 8, 2 *invicti imperatoris* [*scil.*, *Traiani*], în ambele cazuri personajele istorice respective fiind „neînvinșe” nu numai într-o anumită bătălie sau în altele, ci întotdeauna, în orice împrejurare, deci „de neînvinș”; vezi, în acest sens, sinonimul gr. *ἀνίκητος*, *ἀνίκητος*, ultimul fiind atestat epigrafic, în transliterație, sub forma *aniceto*, în contextul sinonimic *Soli Invicto Mitrac aniceto*, din CIL, 3, 1436), cit și, în ansamblu, colectivităților umane etnice și social-politice constituite: de ex. poporului roman (Cicero, *In. Cat.* 2, 19: *huic invicto populo* [*scil.* *Romano*]), în legătură cu care nu s-ar putea afirma nici că este „de neînvinș”, nici, cu atât mai puțin, că nu a fost vreodată învins pe calea armelor sau altminteri (deci, *non victus*); sau forțelor colective aparținând unei anumite comunități etnice (armata, mulțimea soldaților, formațiuni militare etc.). În sfârșit, adjectivul *invictus* apare aplicat și la „obiecte” în general (*res*), indiferent de natura lor — fie cu alcătuire și utilizare izolată (corpul, anumite părți ale corpului, arme), fie cu existență sau pla-

²⁸ Pasajelor supuse analizei în paginile precedente le adaug următoarele trimiteri stațiene: 3, 3, 164—171; 3, 4, 60—64; 4, 2, 63—67; 5, 1, 85—91, 127—129; 5, 2, 132—137.

²⁹ N. Harnestad, *op. cit.*, vol. 2, p. 10—66; vezi și p. 73—77.

³⁰ Este vorba de cercetătorul al cărui nume apare în

subsolul paginilor respective doar sub forma Imhof, autorul lemei *invictus*, *-a*, *-um* din *Thesaurus Linguae Latinae*. Editus iussu et auctoritate consilii ab Academiis Societatibusque diversarum nationum electi. Vol. 7, 2, Fasc. 2 *inverecundus-iocus*. Lipsiae in aedibus B. G. Teubneri, 1959, col. 185—190 (inclusiv adverbul *invicte*).

sare într-un context social oarecare: (orașul, cetățuia, locuința, zidurile, patria etc.) — precum și, prin contiguitate cu lumea umană, anumitor animale (vulpea, ciinele, calul, leul).

După cum rezultă din cele câteva exemple preluate din *Thesaurus (l. cit.)*, adjectivul *invictus* se caracterizează printr-o sferă semantică largă, fiind utilizat și aplicat la modul generic, ceea ce înseamnă că nu întotdeauna sfera de înțeles în ansamblu este întru totul justificată de natura specifică a substantivului determinat de adjectivul — epitet în cauză. Astfel, în mod similar exemplului citat mai sus din Cicero, întâlnim la Titus Livius (5, 7, 10) următorul context: *beatam urbem Romanam et invictam et aeternam*. Dacă, în ceea ce privește ultimul epitet, opțiunea istoricului s-a dovedit nu numai adecvată, dar chiar premonitivă, inspirată, nu același lucru se poate spune și în legătură cu cel de-al doilea, care este contrazis în mod peremptoriu de însăși istoria Romei (cucerită cel puțin o dată de gali și învinsă, ca forță militară de stat, de nenumărate ori pînă în epoca lui Augustus și, evident, și după aceea). La un alt istoriograf, Iustinus, culmile munților Alpi, *Alpium [...]* iuga, sînt caracterizate prin epitetul *invicta* (24, 4, 4), așadar „netrecute” sau „de netrecut”, deși este bine cunoscut faptul, menționat, de altfel, și de predecesorul lui Iustinus, același Titus Livius, că Hannibal a fost primul comandant militar care a reușit să traverseze, împreună cu armata, culmile acestui lanț muntos.

Este evident, în concluzie, faptul că înțelesul care a rămas definitiv fixat în conștiința lingvistică și în uzul vorbitorilor/scriitorilor de limbă latină în legătură cu lexemul *invictus* subliniază ideea de „invincibilitate”, de „inexpugnabil”, altfel spus ideea imposibilității (unei situații, lucru, personaj etc.) de a fi depășit(ă), sinonime pertinente în latină ale acestui adjectiv fiind, cum s-a arătat în *Thesaurus* (col. 185—186), *in(ex)superabilis, inexpugnabilis, invincibilis* etc. Sensul unei atari evoluții a înțelesului este certificat de o limpede definiție dată lexemului de către Augustinus, *De civitate Dei* 7, 11 (p. 288, 4D): *Victorem invictum [...], quod omnia vinceret, quod a nemine vinceretur*.

Înainte de a reveni la textul plinian, se impune, cred, o ultimă precizare. Așa cum se poate observa din exemplele oferite de bogatul material excerptat de Imhof în *Thesaurus (l. cit.)*, atunci cînd lexemul *invictus* își păstrează originara sa valoare verbală, ca derivat al unui participiu, el apare însoțit de prepoziții care marchează raporturile sintactice cu celelalte părți de propoziție, în cazul de față complementele circumstanțiale (*ab, ad, adversus/adversum, contra, in, inter, pro*). În schimb, așa cum este cazul sintagmei pliniene, atunci cînd *invictus* nu apare determinat de prepoziții, este de presupus că primează valoarea sa pur adjectivală, calificativă, „ornantă”, valoare care îi conferă, în plus, conotații abstracte, aș spune chiar absolute.

Reintorcîndu-ne la textul lui Plinius cel Tânăr, să remarcăm mai întii faptul că, alături de substantivul *gens*, adjectivul în cauză mai apare doar la Vergilius, *Aen.* 12, 191 *ambae invictae gentes*, cu referire la teuceri și la populația italică autohtonă. Desigur, și alte populații au beneficiat, în afară de teuceri, italici și daci, de un atare epitet onorant: germanii (Caesar, *De bello Gallico* I, 36, 7: caracterizarea apartine, însă, lui Ariovistus), britanii (*Panegyricus in Messallam*, 149: *invictus Romano Marte Britannus*), câteva populații grecești (lacedemonienii, tebanii, macedonienii lui Alexandru cel Mare) și, de asemenea, cartaginezii (trimiteri în *Thesaurus*, col. 188).

Rezultă, din cele menționate pînă acum, o concluzie pe care o degajează realitatea însăși a textelor. Dacii au fost învinși de mai multe ori pînă la Traianus. Este limpede și dovedit că ei au mai fost învinși: *nobilitatus cladibus mutuis Dacus*, după afirmația întemeiată a lui Tacitus (*Historiae*, I, 2, 1), semnalată mai sus, și, în acest caz, aserțiunea pliniană ar apărea drept falsă. Dar, fapt extrem de important, dacii nu au fost învinși niciodată definitiv pînă la Traianus. Or, în acest caz, aserțiunea pliniană își păstrează valabilitatea, pentru că nimeni în afară de și pînă la Traianus nu i-a redus definitiv pe daci sub autoritatea romană, deci „nu i-a învins”.

Prin urmare, adjectivul *invictus* din epistola pliniană poate fi interpretat nu numai ca *insuperabilis, invincibilis*, „de neînfrînt”, cu o deschidere semantică mai pronunțată către un adevăr de ordin general, ci și prin intermediul unei litote, de tipul *nondum victi* „încă nu învinși”, „încă nu supuși”, *id est* „încă neînvinși [scil. pînă atunci]”.

Același Plinius oferă, de altfel, o confirmare indirectă a ipotezei de mai sus. În *Panegyricus*, redactat, cum judicios propune Eugen Cizek³¹, în 103, deci la aproximativ un an de la sărbătorirea primului triumf al lui Traianus asupra dacilor, este afirmată în mod clar intenția principelui de a lichida definitiv rezistența dacă, astfel încît, cum spune Plinius, de acum înainte să nu mai ră-

³¹ *Cucerirea Daciei*, p. 110; *Pliniu cel Tânăr despre războaiele dacice*, p. 149.

mînă nimeni, nici un popor „care să trebuiască să fie învins”, *ut vincendus nemo fuerit* (*Pan.* 16, 3, în contextul următor: *Accipiet ergo aliquando Capitolium [...] imperatorem veram ac solidam gloriam reportantem, tranquillitatem et tam confessa hostium obsequia, ut vincendus nemo fuerit*; cf. și 17, 1—3). Între *vincendus* (*scil. populus*) din *Panegyricus* și *invicta* (*gens*) din epistola amintită există o legătură nemijlocită: poporul care nu a fost învins niciodată pînă acum *definitiv*, poporul care nu a fost supus niciodată complet și pentru totdeauna trebuie să fie învins *definitiv*, rezistența sa trebuie lichidată, astfel încît și pentru ea să nu mai existe nimeni care să fie nevoie să fie învins ³².

Faptul că, pentru echilibrul politic al imperiului și, nu mai puțin, pentru reechilibrarea sa financiară era absolut necesară împlinirea acestui deziderat, precum și faptul că el, efectiv, s-a realizat, ca o coordonată fundamentală a ideologiei politice imperiale dominante la finele sec. I e.n. și în primele decenii ale secolului următor (probabil dincolo de domnia lui Hadrianus, pînă în epoca lui Marcus Aurelius), îl dovedesc chiar ultimele creații ale istoriografiei latine.

Dio Cassius, mai exact, epitomatorul său, Xiphilinos (*Hist. Rom.*, 68, 14, 1—3 sqq.), Lactantius (*De mortibus persecutorum* 23, 5), Sextus Rufius Festus (*Breviarium* 8, 2), Aurelius Victor (*Caesares* 13, 3), Eutropius (*Breviarium* 8, 6, 2: *victa Dacia*), Ammianus Marcellinus (*Res gestae* 24, 2, 3; 31, 5, 14), Hieronymus (*Chronicon ann.* 101), Cassiodorus (*Chronica ann.* 105—106), Iordanes (*Rom.*, 217, 267) și, dincolo de pragul Antichității tirzii, cronicarul bizantin Manasses (apud I. I. Russu, vezi, *infra*, n. 33) vorbește, în totalitate, de victoria romană definitivă asupra dacilor, punînd, *ipso facto*, în evidență dimensiunile excepționale ale evenimentului istoric, rezonanța sa în conștiința romanității.

Ca urmare tocmai a amplificării acestor ecouri în și prin propaganda imperială, semnificațiile evenimentului survenit în 106 e.n. vor căpăta, spre finele Antichității, proporții de-a dreptul nebănuite: împăratul Iulianus (*Caesares* 327, p. 420 H) ajunge să afirme că dacii au fost distruși, chiar nimicîți (*ἄβνος ὑπὲρ τὸν Ἰστρον ἐτόλμησα προσλαβεῖν ἔθνη, καὶ τὸ Γερῶν ἔθνος ἐξέσῳλον*), aserțiune care a fost redusă la semnificațiile ei reale de către cercetătorii contemporani ³³.

În acord cu textele literare, dar independent de acestea, monumentele epigrafice și sculpturale, respectiv documentele numismatice, pun în valoare ideea de victorie deplină a romanilor asupra dacilor rebeli (*devictis Dacis*: de ex., CIL 12, 105) ³⁴, în mod semnificativ verbul utilizat în epigrafa dedicată lui Traianus fiind un derivat de la cel pe care l-am întîlnit în textul lui Plinius, de asemenea cu o formă derivată (*invicta*). Și din perspectiva textelor oficiale (mesajul numismatic, uneori epigrafic) sau private (inscripții aparținînd persoanelor particulare), actul supunerii definitive a dacilor, realizat de către Traianus, apare drept momentul final, apoteotic (*victoria Dacica*) al unui proces istoric de durată, împlinit în cele din urmă. ³⁵

4. Concluziile care se impun în finalul investigației noastre pot fi formulate după cum urmează:

Adjectivul-epitet *invicta*, care caracterizează, în epistola adresată de Plinius cel Tânăr lui Caninius, neamul dacilor (*gens [scil., Dacorum]*), constituie o atestare finală, aparținînd unui lung șir de mărturii literare și istorice referitoare la daco-geți, în cadrul cărora informațiile furnizate, sporadic sau relativ sistematice, de către textele poetice ale epocii augustane, neroniene și flaviene dețin o pondere calitativă și cantitativă remarcabilă.

De-a lungul sec. I e.n., cu importante precedente și în finalul secolului anterior, literatura devine, în mod manifest și pregnant, purtătoarea mesajului ideologic elaborat de propaganda principatului, respectiv a imperiului timpuriu. Astfel, în același perimetru ideologic reflectat, mai mult sau mai puțin intens, de literatura poetică a epocii, se pot desprinde două teme de bază, funciar-

³² Vezi și Eugen Cizek, *Pliniu cel Tânăr despre războaiele dacice*, p. 159.

³³ I. I. Russu, *op. cit.*, p. 170—171; Eugen Cizek, *Introducere. Sinteza daco-romană*, p. 13 (și n. 12).

³⁴ *Inscriptiones Galliae Narbonensis Latinae. Consilio et auctoritate Academiae Litterarum Regiae Borussicae editit O. Hirschfeld. Berolini apud G. Reimerum, 1888* (în seria *Corpus Inscriptionum Latinarum. Volumen duodecim, ibid.*, 1888), p. 17. Inscriptia cu numărul 105, descoperită în Aime-en-Tarentaise (*Forum Claudii Ceutronum Azima*), datează,

după editor, de la sfîrșitul anului 107 (decembrie) sau începutul lui 108 și este dedicată lui Traianus însuși, cu ocazia înfringerii definitive (*devictis*) a dacilor: IMP. CAESARI / DIVI NERVAE F. / NERVAE TRAIANO / AVG. GERM. DACI / CO PONTIFICI MAX. / TRIBUNIC. POTEST. XII, IMP. VI. COS. V. P. P. / DEVICTIS DACIS / FORO CLAUD. PVBL.

³⁵ I. I. Russu, *op. cit.*, p. 174—178; Eugen Cizek, *Introducere. Sinteza daco-romană*, p. 13—14 (cu bibliografie în n. 16); N. Hannestad, *op. cit.*, p. 19—46, 54—66.

mente complementare: a) pericolul agresiunii externe barbare („patria în primejdie”, „dușmanul la hotare” etc.); b) victoria romană asupra neamurilor barbare și impunerea condițiilor păcii.

Atestarea lui Plinius aparține, cronologic, unei perioade ulterioare a evoluției ideologiei imperiale, respectiv principatului târziu, în schimb, sub raport tematic, ea sugerează, mai curînd, implicațiile unei mentalități politice anterioare: patria în fața unui dușman puternic, greu de învins. Textul plinian nu conține nici o inadvertență de natură istorică, ipoteză, de altfel, imposibil de admis în cazul unei literaturi istoriografice și poetice bogate, cum a fost aceea a secolului întii imperial. Dimpotrivă, atestarea lui Plinius presupune, în profunzimea și multiplicitatea sensurilor conținute, ideea triumfului *definitiv* asupra unui neam care apăruse, în ochii contemporanilor lui Traianus, practic neînving (*invicta gente*), mai exact, încă nu învins definitiv, nesupus pînă la capăt. Această nouă temă ideologică, a victoriei *definitive* a lui Traianus asupra dacilor, va fi marcată, de altfel, pregnant în textele literare ulterioare, precum și în sursele epigrafice sau numismatice de la sfîrșitul Antichității.

„*Ex invicta gente*” (Plinio, EPIST. 8, 4, 2) Dal *topos* letterario all’ideologia imperiale

RIASSUNTO

Nella prima parte della sua investigazione, l’Autore cerca di rivalutare i vari testi letterari latini, anteriori all’*epistula* pliniana, che fanno menzione del popolo daco. In particolare, i testi poetici del secolo augusteo (le *Georgiche* di Virgilio, alcune *Sermones* e *Carmina* oraziane e, in specie, l’opera ovidiana composta durante la relegazione del poeta) significano la presenza reale, effettiva dei Daci ai confini dell’Impero romano, una presenza minacciante per il destino del nuovo principato. Nei testi letterari del periodo susseguente, neroniano e postneroniano, l’immagine d’una gente ardita, poco disposta ai compromessi di qualsiasi natura, diventa un *topos* che amplifica e rileva i schemi iniziali (c’è il caso di qualcune poesie liriche di Stazio ed epigrammatiche di Marziale, le quali rivelano il carattere bellico dell’etnia daca durante specie il regno di Decebalo).

Tutti questi testi puramente letterari, soprattutto gli ultimi, postneroniani, possono costituire, al mio parere, un argomento generale probante per l’interpretazione corretta del passo pliniano analizzato, che dev’essere corroborato con due altri frammenti (precisamente *Panegyricus Traiani* 7, 1—3 e 16, 3).